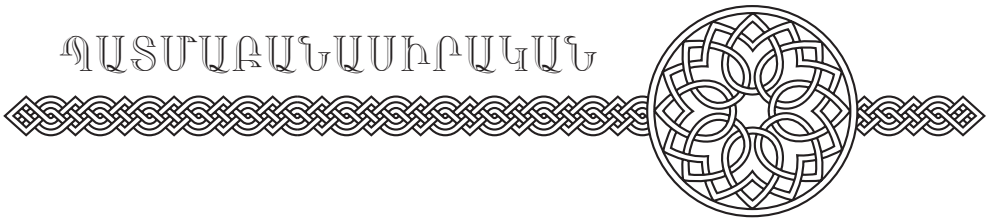
ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Doi: 10.56 737/2953-7843-2026.04-83

ՆԱՐԵԿ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

ՕՖԵԼՅԱ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

ՖՐԱՆՑ ՎԵՐՖԵԼԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

Սկիզբը՝ թիվ Դ.

1924 թ. ապրիլին «Zsolnay Verlag»-ը հրատարակեց «Վերդի. Հռոմեական օպերա»[1] ստեղծագործությունը՝ հաստատելով Վերֆելի հեղինակությունը՝ որպես վիպասան: Վեպը հակադրում է Վերդիին իր օպերային մրցակից Ռիխարդ Վագների հետ. դա հանգեցրեց նրան, որ Վերֆելը լայնորեն ճանաչվեց որպես երաժշտության ոլորտի հեղինակություն: Հետագայում՝ 1926 թ., Վերֆելը խմբագրեց Վերդիի նամակների մի հատոր: Կաֆկան, որը միշտ չէ, որ հավանում էր Վերֆելի ստեղծագործությունները, Վերդիի մասին այս գիրքն առանձնացրել էր կարդալու կյանքի վերջին շրջանում առողջարանում գտնվելու՝ թոքախտի դեմ պայքարի ընթացքում: Վերֆելը շարունակեց անդրադառնալ պատմական կերպարների այլ պիեսներում, այդ թվում՝ «Խուարես եւ Մաքսիմիլիան» («Juarez und Maximilian») պատմա-քաղաքական դրամայում, որը պատկերում է 1860-ականների Մեքսիկայում հանրապետական առաջնորդ Բենիտո Խուարեսից եւ Ֆրանսիայից աջակցություն ստացող Մեքսիկայի կայսր Մաքսիմիլիան I-ի միջեւ պայքարը: Իսկ 1928 թ. «Պողոսը հրեաների մեջ» («Paulus unten der Juden») ստեղծագործության մեջ պատմությունը վերածվում է աստվածաբանության, քանի որ Վերֆելը փորձում է դրամայում երկխոսություն հաստատել երկու կրոնների՝ քրիստոնեության եւ հուդայականության միջեւ, որոնք հուզում էին նրա սիրտը:

1926 թ. Ավստրիայի գիտությունների ակադեմիան Վերֆելին արժանացրեց «Գրիլպարցեր»-ի մրցանակի, իսկ Բեռլինում Մաքս Ռեյնհարդ-

---

[1] Ֆ. Վերֆել, *Վերդի. Օպերայի վեպ*, թարգմ.՝ Լ. Տեր-Մինասյան, խմբ.՝ Է. Ռ. Մասումյան, Երեւան, Սովետական գրող, 1986, 464 էջ:

տը բեմադրեց «Խուարես եւ Մաքսիմիլիան» պիեսը: Տասնամյակի վերջում Վերֆելը դարձել էր գերմանական եւ ավստրիական գրականության ամենակարեւոր եւ անվանի գրողներից եւ արժանի մեկ լիարժեք քննադատական կենսագրության:

1930 թ. Մեծ Բրիտանիայից կառավարվող Պաղեստին ճանապարհորդությունը եւ Երուսաղեմում հայ փախստականների համայնքի հետ Վերֆելի հանդիպումը ոգեշնչեցին նրան գրելու «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպը[2], որը համաշխարհային ուշադրության արժանացրեց հայերի՝ Օսմանյան կառավարության իրականացրած ցեղասպանությունը: Վերֆելն այս թեմայով դասախոսություններ է կարդացել ամբողջ Գերմանիայում: Նացիստական «Das Schwarze Korps» («Սեւ կորպուսը») թերթը նրան մեղադրեց որպես «հայերի դեմ իրականացված ենթադրյալ թուրքական սարսափների» քարոզիչ: Նույն թերթը, ակնարկելով հայերի եւ ավելի ուշ հրեաների ցեղասպանության միջեւ կապի մասին, դատապարտեց «Ամերիկայի հրեաներին՝ ԱՄՆ-ում Վերֆելի գրքի վաճառքը խթանելու համար»[3]: Ֆրանց Վերֆելն իր վեպում օգտագործել է բազմաթիվ ապացույցներ՝ նախապես ուսումնասիրելով հայերի պատմությունը, կրոնը եւ մշակույթը: «Մուսա լեռան քառասուն օրը» [4] մեծ հաջողություն է ունեցել ընթերցողների շրջանում, եւ 1934 թ. վեպն արժանացել է «Տարվա լավագույն վեպ» միջազգային մրցանակին, իսկ 1935 թ. թարգմանվել 24 լեզուներով եւ առա-

---

[2] Պարույր Միքայելյանի արեւելահայերեն թարգմանությամբ Երեւանում առաջին անգամ լույս է տեսել 1964 թ., 50 հազար տպաքանակով (Ֆ. Վերֆել, Մուսա լեռան քառասուն օրը, գերմ. թարգմ.՝ Պ. Միքայելյան, առաջաբ.՝ էդ. Թոփչյան, խմբ.՝ Մ. Հ. Դավթյան, նկ.՝ Ռ. Նանուշյան, Երեւան, Հայպետհրատ, 1964, 886 էջ): Բացի այս հրատարակությունից՝ վեպը տպվել է 1935 թ., Սոֆիայում, իսկ 1984-ին՝ Անթիլիասում (Բաբկեն Փափազյանի՝ ֆրանսերենից հայերեն կատարած թարգմանությունն է, որի առաջաբանը գրել է Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը):

[3] Տե՛ս Robert Fisk, The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East, (New York: Knopf, *2006), 231:*

[4] Վեպի վերնագրում շեշտվում է 40, այլ ոչ թե 53 օր, որքան որ տեւեց Մուսա լեռ նահանջած հայերի հակաթուրքական ապստամբությունը մինչեւ ֆրանսիական ռազմանավերի ժամանելը: Վեպում կան մի շարք հղումներ Աստվածաշնչում նկարագրված կարեւոր իրադարձությունների, որոնք կապված են 40 թվի հետ: 40 թիվը Աստվածաշնչում ունի հատուկ խորհրդանիշ: Նոյի ջրհեղեղը տեւեց 40 օր ու գիշեր: Իսրայելի ժողովուրդն ստիպված եղավ 40 օր թափառել անապատում՝ նախքան Աստծու խոստացված երկիրը մտնելը: Մովսեսը 40 օր ու գիշեր ծոմ պահեց Սինա լեռան վրա՝ նախքան Աստծու 10 պատվիրաններով տախտակները ստանալը: Հիսուսը Հորդանանում մկրտվելուց հետո 40 օր ծոմ պահեց անապատում: Հետեւաբար, Վերֆելը հիմնվեց հենց այս թվի վրա, որն ունի խորհրդանշական իմաստ թե՛ Հին Կտակարանում, թե՛ Նոր Կտակարանում:

ջին չորս ամիսների ընթացքում ԱՄՆ-ում վաճառվել է ավելի քան 125 հազար օրինակով։ Լեւոն-Կարապետ Պալճյանը, որը հետագայում պիտի վերանվանվեր Վազգեն Ա Ամենայն հայոց կաթողիկոս, 1940 թ. իր ծննդավայր Բուխարեստում լույս է ընծայել «Մուսա լերան հայերը Ֆրանց Վերֆելի վէպին մէջ» աշխատությունը[5]։

Գրական տեսանկյունից Վերֆելի վեպը առաջացրեց հիմնականում հիացմունքի արձագանքներ, բայց այն առիթ տվեց նաեւ որոշ քննադատական կարծիքների։ Վեպի առաջին գրախոսներից մեկը՝ Լուի Քրոնենբերգերը, դեռեւս 1934 թ.՝ վեպի հրատարակությունից մեկ տարի անց, համարել է, որ Վերֆելի վեպը «դրամատիկ պատմություն» է՝ համեմատած այլ տպավորիչ եւ հայտնի վեպերի, փիլիսոփայական առակների հետ, ինչպիսիք են Թոմաս Մանի «Կախարդական լեռը», Ջեյմս Ջոյսի «Ուլիսեսը» կամ Մարսել Պրուստի «Կորուսյալ ժամանակի որոնումներում»-ը։ Քրոնենբերգերը շեշտել է, որ վերնագրի առումով Վերֆելի վեպը եւ վերը նշված երեք գլուխգործոցները հավասար են։ Քրոնենբերգերը գնահատում էր հատկապես Վերֆելի բնագրի «հերոսական համամասնությունը», «քանի որ դա պատմություն է մարդկանց մասին, որոնք ընդունում են հերոսների ճակատագիրը եւ գերմարդկանց առաջադրանքը», իսկ վեպն ինքնին «սոցիալական փաստաթուղթ» է[6]։

Վեպի մեկ այլ վերլուծաբան՝ Օլիվեր Քոնսը, գիրքը դիտարկում է մարդու իրավունքների ոտնահարման տեսանկյունից՝ դա ներկայացնելով որպես վեպի կենտրոնական խաղադրույք։ Քոնսը դա արդարացնում է այսպես՝ ընդգծելով այն փաստը, որ այդ երեւույթը մինչ օրս քաղաքական հետեւանքներ է ունեցել. 1. «այն ոչ միայն որպես վեպ մարդու իրավունքների համակարգված խախտումների մասին է, այլեւ, առաջին հերթին, որպես քաղաքական միջամտություն՝ վեպի տեսքով, որոշակի մարդկանց խմբի՝ այս դեպքում՝ հայերի հիմնարար իրավունքների անունից»։ 2. «Հայոց ցեղասպանությունը «հաջողված» էր ոչ միայն նրանով, որ այսօր Թուրքիայում գրեթե ոչ մի հայ չի մնացել. դրա «հաջողությունը» ընդգծվում է նրանով, որ զանգվածային սպանությունը 1919 թվականից մինչեւ այսօր հետեւողականորեն ժխտել են թուրքական բոլոր կառավարությունները, եւ

---

[5] Կ. Պալճեան, *Մուսա լերան հայերը Ֆրանց Վերֆելի վէպին մէջ (վերլուծական փորձ), Պուքրէշ, տպ. «Հայ մամուլ», 1940, 62 էջ։*

[6] *Տե՛ս* Louis Kronenberger, "Franz Werfel's Heroic Novel: A Dramatic Narrative That Has Stirring Emotional Force", New York Times Book Review, December *2, 1934, էջ 32։*

միայն քիչ ուշադրության է արժանացել արտասահմանում: 3. «....«Մուսա լեռան քառասուն օրը» ընթերցումը կհանգեցնի այն թեզին, որ Վերֆելի վեպը կառուցված է մարդու իրավունքների գեղագիտությամբ: Սա նշանակում է, որ հայերն այստեղ ներկայացված են ոչ միայն որպես ցեղասպանության զոհեր, այլեւ միաժամանակ որպես «Բիլդունգսրոման»-ի (թարգմ.՝ «Հասունացնող վեպ»-ի, այսինքն՝ ինքնագիտակցության ձեւավորող գործընթացի– հեղ.) անհատներ (սուբյեկտ), որտեղ նրանք զարգանում են որպես «քաղաքացիներ» եւ, հետեւաբար, մարդու իրավունքների օրինական կրողներ»[7]:

*1930-ականների կեսերին Վերֆելը հրատարակեց պիեսներ աստվածաշնչյան թեմաներով. հիշարժաններից է «*Der Weg der Verheissung*» (1935 թ., թարգմանաբար՝ «Խոստացված ուղին») երաժշտական դրաման: Իսկ արդեն 1937 թ. «*Hoeret die Stimme*» («Լսե՛ք ձայնը») վեպում Վերֆելը պաշտպանեց «սրտի կրոնը»՝ ի տարբերություն ֆորմալիստական նվիրվածության, որը հանգեցրեց հին Իսրայելի կործանմանը:*

«Լսե՛ք ձայնը» (կամ «Երեմիա») վեպն առաջին անգամ հրատարակվել է 1937 թ.[8]: Այն պատմում է Երեմիա մարգարեի կյանքի դրամատիկ պատմությունը՝ նրա կանչից մինչեւ եգիպտական աքսորը: Վեպը լայն ժողովրդականություն չի վայելել՝ Գերմանական Ռայխում հրեա հեղինակի հրատարակման արգելքի պատճառով: Վերֆելն այս վեպի վրա աշխատել է 14 ամիս, օրական 12 ժամ: Իր արտաքսումից կարճ ժամանակ առաջ նա նվիրվել է հրեական աքսորի թեմային: 1936 թ. Վերֆելն ամբողջությամբ արգելվեց Գերմանիայում, եւ վեպը չէր կարող ազատորեն գրախոսվել նաեւ Ավստրիայում: Հետեւաբար, «Երեմիա» վեպը բազմաքանակ հրատարակություններ չունեցավ, «ինչպես կարծում էր Վերֆելը մինչեւ 1938 թվականի ամռանը. այդ ժամանակ 6200 օրինակ մնացել էր չվաճառված»[9]:

Վեպի միջուկը շրջանակված է ժամանակակից պատմությամբ: Դրա կենտրոնում է հեղինակ Քլեյթոն Ջիվսը՝ Վերֆելի այլընտրանքային էգոն:

---

[7] *Տե՛ս* Oliver Kohns, "The Aesthetics of Human Rights in Franz Werfel's The Forty Days of Musa Dagh" in David Kim and Susanne Kaul (eds.), Imagining Human Rights, De Gruyter, *2015, էջ 157–158:*

[8] Ֆրանց Վերֆել, *Երեմիա. Լսե՛ք ձայնը (գերմաներենից թարգմանեց Հակոբ արքեպիսկոպոս Գլնճյանը), Երեւան, 2022:*

[9] *Տե՛ս* Friedrich Buchmayr, Stufen der Entfremdung. Franz Werfels letzte Jahre in Österreich. In: Chilufim. Nr. *2, 2007, էջ 51–97:*

Երուսաղեմի տաճար այցելության ժամանակ նա հիացմունքով վերապրում է Երեմիայի գրքի իրադարձությունները։ Վեպի գործողությունների հիմնական մասը տեղի է ունենում Ք. ա. է.–Զ. դդ.։ Երեմիա մարգարեի կոչումն ու դրաման զարգանում են եւ գագաթնակետին հասնում Երուսաղեմի առաջին Տաճարի ավերումով։ Վերջապես, մարգարեն կամավոր հետեւում է հրեա ժողովրդին դեպի Եգիպտոս։

Վերֆելի երեք կենսագրական վեպերից «Երեմիա»-ն մնում է ամենաքիչ ճանաչվածը. այն լայն ճանաչում չի ստացել ո՛չ հրատարակման պահին, ո՛չ էլ հետագայում։ Այնուամենայնիվ, Վոլֆգանգ Պաուլսենը Վերֆելին համարում է «իր վիպական աշխատանքի գագաթնակետին» այս գրքում։ Պետեր Ստեֆան Յունգը վեպը համարում է «Ֆրանց Վերֆելի երբեւէ գրած ամենահամոզիչ ստեղծագործությունը», մինչդեռ հեղինակը ինքը այն համարում է «իր բոլոր գրքերից ամենածանրակշիռն ու բարդը»[10]։ Գեորգ Ֆիշերի խոսքերով՝ վեպը «բնօրինակ գիրքը թարգմանում է առավելագույն հավատարմությամբ եւ համակրանքով՝ դարձնելով այն ամբողջական եւ գրավիչ պատմություն. այն երբեւէ գրված աստվածաշնչյան նյութի ամենահաջողակ հարմարեցումներից (ադապտացիա) մեկն է»։

Վերֆելի ստեղծագործությունը Ե՛ւ աստվածաշնչյան վեպ է, Ե՛ւ ամենամեծ խտության եւ խորության հոգեւոր գրականություն։ Այն հեղինակի ամենահրեական գիրքն է։

Վերֆելը 1933 թ. ստիպված եղավ լքելու Պրուսիայի Արվեստի ակադեմիան։ Նրա գրքերը նացիստներն այրեցին։ Վերֆելը լքեց Ավստրիան 1938 թ. եւ մեկնեց Ֆրանսիա, որտեղ նրանք ապրում էին Մարսելի մոտ գտնվող ձկնորսական գյուղում։ Այդ ժամանակ նրանց տուն այցելողների թվում էին Բերտոլտ Բրեխտը[11] եւ Թոմաս Մանը[12]։ Երկրորդ համաշխար-

---

[10] *Տե՛ս* Georg Fischer, Ein besonderer biblischer Roman: Franz Werfels „HÖret die Stimme“. In: Die Bibel in der Kunst / Bible in the Arts. Nr. *5, 2021*։

[11] Եւգենի Բերտոլդ Ֆրիդրիխ Բրեխտը *(1898–1956)*՝ հայտնի որպես Բերտոլդ Բրեխտ եւ Բերտ Բրեխտ, գերմանացի թատերագետ, դրամատուրգ եւ բանաստեղծ էր։ Երբ նացիստները իշխանության եկան Գերմանիայում 1933 թ., Բրեխտը փախավ իր հայրենի երկրից՝ սկզբում Սկանդինավիա, ապա երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ նա տեղափոխվեց Հարավային Կալիֆոռնիա, որտեղ հաստատվեց որպես բեմագիր։

[12] Թոմաս Մանը *(1875–1955)* գերմանացի վիպասան, պատմվածքների հեղինակ, սոցիալական քննադատ, ակնարկագիր եւ 1929 թ. գրականության «Նոբելյան» մրցանակի դափնեկիր էր։ Նրա խիստ խորհրդանշական եւ երգիծական էպիկական վեպերն ու նովելները հայտնի են արվեստագետի եւ մտավորականի հոգեբանության մեջ իրենց թողած խորությամբ։

հային պատերազմի ժամանակ Գերմանիայի՝ Ֆրանսիա ներխուժումից եւ օկուպացիայից, ինչպես նաեւ Ֆրանսիացի հրեաների նացիստական համակենտրոնացման ճամբարներ արտաքսումից հետո Վերֆելը կրկին ստիպված եղավ փախչել: Վարիան Ֆրայի եւ Մարսելի արտակարգ իրավիճակների փրկարարական կոմիտեի օգնությամբ նա եւ կինը հազիվ փրկվեցին նացիստական վարչակարգից՝ հինգ շաբաթ ապաստան գտնելով Լուրդի ուխտագնացության քաղաքում: Նա նաեւ մեծ օգնություն ստացավ սրբավայրը սպասարկող կաթոլիկ միաբանություններից: Նա խոստացավ գրել այդ փորձառության մասին եւ հաստատվելով Միացյալ Նահանգներում՝ 1941 թ. հրատարակեց «Բեռնադետի երգը» («Das Lied von Bernadette»*) գիրքը[13], որը կոշտ կազմով հրատարակման առաջին ութ ամսվա ընթացքում վաճառվեց կես միլիոն օրինակով եւ հենք դարձավ «Օսկար» մրցանակի արժանացած հոլիվուդյան ֆիլմի համար:*

Ֆրայը եւ ունիթոր Ուեյթհիլ Շարփը կազմակերպեցին Պիրենեյների վրայով գաղտնի անցում ոտքով: Հուստուս Ռոզենբերգի օգնությամբ նրանք գնացին Մադրիդ, ապա շարունակեցին ճանապարհը դեպի Պորտուգալիա: Նրանք մնացին Մոնտե Էշտորիլում՝ «Գրանդե Հոթել Դ'Իտալիա»-ում, 1940 թ. սեպտեմբերի 8-ից հոկտեմբերի 4-ը: Նույն օրը, երբ դուրս գրվեցին, նրանք նստեցին «Ս. Ս. Նեա Հելլաս» նավը՝ ուղեւորվելով դեպի Նյու Յորք, որտեղ ժամանեցին հոկտեմբերի 13-ին:

Վերֆելը եւ նրա ընտանիքը հաստատվեցին Լոս Անջելեսում, որտեղ նրանք հանդիպեցին գերմանացի եւ ավստրիացի այլ արտագաղթողների, ինչպիսիք էին Մանը, Ռեյնհարդտը եւ էրիխ Վոլֆգանգ Կորնգոլդը: Հարավային Կալիֆոռնիայում Վերֆելը գրեց իր վերջին պիեսը՝ «Յակոբովսկին եւ գնդապետը» («Jacobowsky und der Oberst»*), որը 1958 թ. վերածվեց «Ես եւ գնդապետը» կատակերգական ֆիլմի: Դիզելհեր Կլեբեի «Յակոբովսկին եւ գնդապետը» (1965) օպերան նույնպես գրվել է այս պիեսի վրա: Մահից առաջ նա ավարտեց իր վերջին՝ փիլիսոփայական ճամփորդություն հիշեցնող վեպի՝ «Չծնվածների աստղը» (*«Stern der Ungeborenen»*) առաջին սեւագիրը, որը հրատարակվեց հետմահու՝ 1946 թ.:*

Երբ Ադոլֆ Հիտլերն իշխանության եկավ 1933 թ., Մանը փախավ Շվեյցարիա, իսկ երբ 1939 թ. սկսվեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, նա տեղափոխվեց Միացյալ Նահանգներ, ապա 1952 թ. վերադարձավ Շվեյցարիա:

[13] Ֆ. Վերֆել, Բեռնատէթի երգը, թարգմանեց՝ Վարդան Վրդ. Թէքէեան, Պէյրութ, տպ. Հայ կաթողիկէ, 1954, 329 էջ:

*Արեւմտեան Հոլիվուդի Սուրբ Վիկտոր ծխական համայնքի քահանա Ջոն Ջ. Դեւլինի խոսքերով՝ գերմանացի քահանան մկրտել է Ֆրանց Վերֆելին մահվան մահճում։ Սակայն այդ հարցը չի հրապարակվել՝ հաշվի առնելով նրա հրեա հոր եւ մոր շահերը։ Ֆրանց Վերֆելը մահացել է սրտի անբավարարութիւնից Լոս Անջելեսում 1945 թ. օգոստոսի 26-ին եւ թաղվել է Լոս Անջելեսի Արեւմտեան Ադամս թաղամասի Ռոզդեյլ գերեզմանատանը։ Սակայն նրա մարմինը 1975 թ. վերադարձվել է Վիեննայի Կենտրոնական գերեզմանատուն (*Wiener Zentralfriedhof*)։*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ֆրանց Վերֆելը 20-րդ դարի եւրոպական գրականութեան ակնառու դեմքերից է, որի կենսագրական փորձառութիւնն ու ժամանակի պատմական իրադարձութիւնները սերտորեն միահիւսւում են նրա գրական մտածողութեան մեջ։ Նրա ստեղծագործական ուղին ձեւաւորվել է համաշխարհային պատերազմների, մշակութային ճգնաժամերի եւ տարագրութեան պայմաններում, որոնք իրենց անմիջական արտացոլումն են գտել նրա երկերում։ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին՝ Ռուսաստանում տեղի ունեցած հեղափոխութիւնից հետո, Արեւելեան Եւրոպայում լայն տարածում գտան բռնութիւններն ու ջարդերը, համաշխարհային համավարակը եւ Եւրոպայի քարտեզի կտրուկ վերաձեւափոխումը. պետութիւնները, ինստիտուտներն ու նորմերը, որոնք տիրապետող էին տասնամեակներ կամ նոյնիսկ դարեր, կամ ցնցվեցին, կամ էլ ամբողջութեամբ վերացան։

Այս պատմական ցնցումները խոր ազդեցութիւն ունեցան մարդկային մտածողութեան եւ արժէքային համակարգի վրա։ Այդ շրջանում բնական գիտութիւնների առաջընթացը, ըստ Վերֆելի, մարդկութիւնից խլեց Ehrfurcht *(հիացմունք, երկիւղածութիւն) զարգացնելու կարողութիւնը, ինչը հանգեցրեց հավատքի թուլացման եւ աշխարհի սթափ, երբեմն նաեւ դատարկ ընկալման՝ առանց առեղծվածի կամ ավելի խոր իմաստի որոնման[14]։ Սակայն այս* naturalistischer Nihilismus-*ը (բնական նիհիլիզմը) չի կա-*

---

[14] *Տե՛ս* Franz Werfel, “Interview über den Gottesglauben”; Zwischen Oben und Unten, ed. Adolf D. Klarmann (München: Langen-Müller, *1975), 610. Երբ նրան հարցնում են, թե ինչու է իր ժամանակի մարդկութիւնն այդքան հեռու կրոնից, նա չի խոսում գիտութեան մասին, որպես այդպիսին, այլ ասում է, որ հեռավորութիւնն առաջացել է 19-րդ դարում բնական գիտութիւնների ոլորտում արձանագրված նվաճումների հետեւանքով։*

րող լինել կայուն վիճակ, քանի որ մարդը չի կարող երկար ապրել ոչնչի եւ անիմաստության պայմաններում: Այդ պատճառով Վերֆելը նկատում է, որ իր ժամանակակիցներից շատերը ձգտում էին լրացնել իրենց հոգեւոր դատարկությունը Ersatzreligionen-*ով (այլընտրանքային կրոններով), որոնցից առավել տարածված էին կոմունիզմն ու ֆաշիզմը:*

Վերֆելի գրականությունը կենտրոնանում է մարդու ներաշխարհի բարդության, բարոյական ընտրության, հավատքի եւ գոյաբանական հարցերի քննության վրա՝ փորձելով ըմբռնել մարդկային տառապանքի իմաստն ու սահմանները: Նրա գործերը կարեւոր են ոչ միայն գեղարվեստական արժեքի, այլեւ պատմամշակութային վկայության տեսանկյունից: Դրանցում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում հայ ժողովրդի ողբերգության թեման, որը ներկայացվում է ոչ միայն որպես որոշակի պատմական իրողություն, այլեւ որպես համամարդկային նշանակություն ունեցող իրադարձություն: Այստեղ Վերֆելի ստեղծագործությունը ձեռք է բերում բարոյափիլիսոփայական ընդգծված հնչեղություն՝ վերածվելով հիշողության, պատասխանատվության եւ մարդկային համերաշխության մասին խորհելու կոչի:

Վերֆելի ստեղծագործական ճանապարհի ընթացքում կարելի է հետեւել նաեւ նրա կրոնական հայացքների զարգացմանը: Նա պատկերում է մի կողմից հզոր Աստծուն, որը կարող է որոշել մարդկանց ճակատագիրը, մյուս կողմից՝ թույլ Աստծուն, որը զղջում է իր «թերությունների եւ թուլության» համար: Ժամանակի ընթացքում այդ պատկերացումը փոխակերպվում է «նոր մարդու» գաղափարով, որը կարող է փրկություն գտնել զղջման միջոցով: Սակայն, անկախ այս զարգացումներից, Վերֆելը կրկին վերադառնում է հավատքի գաղափարին՝ ընդգծելով, որ մարդը կարող է պահպանել իր հոգու մաքրությունը նույնիսկ դաժանությամբ եւ անարդարությամբ լի աշխարհում:

Ամփոփելով՝ Ֆրանց Վերֆելի գրական ժառանգությունը հանդես է գալիս որպես գեղարվեստական եւ գաղափարական ամբողջություն, որտեղ ներդաշնակորեն միավորվում են պատմական գիտակցությունը, հոգեւոր որոնումները եւ բարոյական պատասխանատվության ընկալումը: Նրա ստեղծագործություններում պատմությունը ներկայանում է ոչ միայն որպես անցյալի նկարագրություն, այլ նաեւ որպես ներկային եւ ապագային ուղղված զգուշացում: Այսպիսով, Վերֆելի երկերը ձեւավորում են մի միջավայր, որտեղ գեղարվեստական պատկերավորումը ծառայում է ոչ

միայն գեղագիտական նպատակների, այլեւ դառնում է բարոյափիլիսոփայական քննութ յան միջոց: Մարմնավորելով իր հավատը մարդու նկատմամբ՝ հեղինակն արտահայտում է քսաներորդ դարի հակասական բնույթը, դժվար ժամանակների վախերն ու հույսերը:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Ֆրանց Վերֆել, գրական արտահայտչապաշտություն (էքսպրեսիոնիզմ), «նոր մարդու» գրական հայեցակարգ, գոյաբանական ճգնաժամ, հոգեւոր որոնումներ, պատմական հիշողություն, Հայոց ցեղասպանություն

РЕЗЮМЕ

Литературное наследие выдающегося писателя Франца Верфеля (1890–1945) представляет собой художественно-идеологическое целое, в котором органично сочетаются историческое сознание, духовные поиски и чувство нравственной ответственности автора. В его произведениях история предстает не только как осмысление прошлого, но и как предупреждение о будущем. Тем самым творчество Верфеля создает художественное пространство, где образность служит не только эстетическим целям, но и становится средством нравственного и философского осмысления действительности. Утверждая веру в достоинство человека, писатель раскрывает противоречивую природу XX века, передавая страхи, трагедии и надежды своей эпохи.

SUMMARY

The literary legacy of the outstanding writer Franz Werfel (1890–1945) constitutes an artistic and ideological complex, in which historical consciousness, spiritual quests, and a sense of moral responsibility are harmoniously combined. In his works, history is presented not only as a description of the past, but also as a warning for the present and the future. Thus, Werfel's works create a space where artistic imagery serves not only aesthetic purposes but also becomes a tool for moral and philosophical analysis. By embodying his faith in humanity, the author succeeded in revealing the contradictory nature of the 20th century, as well as the fears and hopes of those difficult times.